

Summary

The Calvinist culture of the Psalter is a type of spirituality characteristic of the Reformed Churches, formed in the second half of the 16th century, including church music (singing of the congregation), public (liturgical) and private piety, as well as their influence on all aspects of the life of the individual and the community. This work describes the phenomenon of the Calvinist culture of the Psalter and its reception in Polish in the territory of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, as well as the role played in this process by the *Psalms of David* by Maciej Rybiński.

The spirituality of the Psalter is not just a Calvinist phenomenon. Its different varieties can be found in Judaism, the Church of the First Centuries, Eastern and Western monasticism, as well as in the dissident religious movements of the late Middle Ages. There is no doubt, however, that Calvinism set completely new standards in this field and gave a completely new form to spirituality based on the Psalter.

John Calvin built a solid theological structure on which the Calvinist culture of Psalter is based. From the Reformative principle of *Sola scriptura*, the Genevan reformer derived the conviction of the special role of psalms and other songs from the Scriptures in the worship of God. The Calvinist formula of church singing, unanimous, devoid of accompaniment, limited to psalms and other biblical texts, was to emphasize the primacy of the Word over music and content over form.

The popularization of the vernacular metric Psalters by Calvin and his followers made it easier than ever to remember the texts of the psalms and sing from memory. Never before in the history of the Church, in any community, was the knowledge of the psalms among lay people so widespread and in-depth as in the sixteenth- and seventeenth-century Reformed Churches. Characteristic of Calvinism, the pursuit of the sanctification of everyday life meant that the psalms accompanied the reformed evangelicals not only in the church, but also at home and at work, during the performance of everyday activities.

The popularization of the pocket editions of the Psalter made it the second book, next to the Bible, present in every Evangelical Reformed house. The practice of co-editing catechisms, collections of prayers and reflections with the Psalter, as well as other devotional texts, contributed, by the way, to their popularization and increase in the level of knowledge and religious culture of reformed evangelicals. For the Reformed Evangelicals, the Psalter became what a cantional was for Lutherans.

The Genevan melodies of the psalms became a determinant of the musical style and raw aesthetics of the reformed worship, and at the same time a sign of the community connecting the Reformed Evangelicals of all Europe. Sung in “one voice”, the psalms allowed people speaking different languages to feel part of a supranational community. The saturation with psalms of all forms and manifestations of Calvinistic piety made the Psalter an important element of the spiritual and intellectual formation of the Reformed Evangelicals, an inseparable companion of their life wandering. The psalms shaped the collective imagination of the reformed communities, permeated the language of culture, art, and even politics.

The reception of the Calvinist culture of the Psalter in the Polish-Lithuanian Commonwealth was not based on the simple adoption of Genevan patterns. The course and results of this process were significantly influenced by the specificity of the Polish Reformation and its differences in relation to Western Europe. Reformed Evangelicals in the Commonwealth never adopted strict Genevan rules in the field of church music. Much stronger than in the West, the union tendencies resulted in a stronger penetration of Lutheran influences into the Reformed Churches, which formed an eclectic model of spiritual culture combining the Hussite-Lutheran culture of the cantional with the Calvinist culture of the Psalter.

The first stage of the reception of the Calvinist culture of the Psalter in the Polish-Lithuanian Commonwealth was the appearance of leaflets with single or small collections of metrical psalms by various authors. Subsequently, these psalms were reprinted in sixteenth-century Reformed cantionals issued along with catechisms. In subsequent editions of these cantionals, along with the growing influence of Calvinism, metric psalms were added and they were more and more often accompanied by Genevan melodies.

We owe the first complete Calvinist Psalter in Polish with a musical notation to Jakub Lubelczyk (1558). It was not adapted to the Genevan melodies, and the awkward format of the only edition prevented it from becoming a songbook of the Polish Reformed Church. However, some of Lubelczyk's psalms were reprinted in cantionals, both Reformed and Lutheran.

Inspired by Calvinist patterns, the *Psalter of David* Kochanowski was placed in the ecclesiastical repertoire of Polish Evangelicals mainly due to reprints in cantionals. The Psalms of Kochanowski entered the Artomius' resource, which became a common heritage of Polish Evangelicals, regardless of the confession.

However, Maciej Rybiński's *Psalms of David*, published for the first time in 1605 were of fundamental importance for the reception of the Calvinist culture of the Psalter in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Being the Polish version of the *Genevan Psalter*, they symbolically

emphasized the bond between Polish Reformed Evangelicals and their fellow believers in other countries of Europe and the world. Thanks to the *Psalms of David*, the Evangelical Churches of the Polish-Lithuanian Commonwealth joined the multilingual choir singing with one voice.

Repeatedly issued in pocket editions, the *Psalms of David* found their way to the houses of simple people. Thanks to the Genevan melodies, they gained priority in the Reformed Churches even over the extremely popular Kochanowski psalms. Rybiński was printed in the Reformed cantionals in their entirety, and Kochanowski – only in fragments.

The *Psalms of David* were also a milestone in the process of calvinization of the Czech Unity of the Brethren in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Gradually adopting Calvinist catechisms and creeds, as well as the Presbyterian model of church management, the descendants of the Hussites became Reformed Evangelicals over time, without abandoning their own tradition. The singing of the Genevan psalms gave the process of calvinization of Unity a very practical, tangible and perceptible dimension to every participant of the Brethren worship services. Just as the hymns written by Luther and his followers were more important to ordinary people than theological texts, so the psalms sung every Sunday were a more perceptible element of their Calvinistic identity than the doctrinal declarations adopted on synods.

The *Psalms of David* adopted over time in all the provinces of the Commonwealth contributed to the unification of the Evangelical-Reformed rite in its territory. They were an integral part of the cantionals of all the Reformed Churches of the Republic from its first edition in 1636 until the last one, which appeared in 1782.

This work has a historical and theological character and is largely based on the analysis of source texts - the *Psalms of David*, other psalms and songs, as well as texts of a doctrinal, liturgical and devotional nature. The structure of the work is subordinated to the main research objective, i.e. the answer to the question about the course of the reception process of the Calvinist culture of Psalter in the Polish-Lithuanian Commonwealth and the role played in it by the *Psalms of David* by Maciej Rybiński.

The first chapter has the character of a historical introduction bringing the presence of the psalms in the New Testament, as well as in the liturgy and spirituality of the Church to the times of the Reformation. Its aim is to present the historical and theological heritage underlying the Calvinist culture of the Psalter.

The second chapter is devoted to the theological foundations of the Calvinist culture of the Psalter: the principle of *Sola scriptura* and its implications in the field of liturgy and piety. An important element of this part of the work is the presentation of three significantly different

positions that the three most recognizable and influential reformers, Luther, Zwingli and Calvin, took regarding church music and singing during the service.

The third chapter of the work describes the formation and development of the Calvinist culture of the Psalter. The starting point for further reflection is a Reformation reflection on the role of psalms in liturgy and piety. Next, the history of the dispute over the singing of psalms in the church, which was one of the reasons Calvin left Geneva in 1538, and the birth of the congregational singing of psalms in Strasbourg, were discussed. The central point of this part of the work is the history of the *Genevan Psalter* and its multilingual versions.

The fourth chapter is devoted to the beginnings of the Calvinist culture of the Psalter in the Republic of Poland, taking into account the specificity of the Polish Reformation. Due to the fact that the Reformation in the Republic of Poland proceeded in a significantly different way than in other European countries, it was necessary to examine to what extent the specificity of the Polish Reformation, and in particular the Polish Reformed Evangelicism, had an impact on the process of reception of the Calvinist culture of the Psalter. To what extent Western European models were adopted, and to what extent the spiritual culture of the Polish Reformed Evangelicalism bore the hallmarks of originality. The political and liturgical diversity of the three Reformed Churches operating in Małopolska, Wielkopolska and Lithuania was discussed, as well as the process of their coming closer and unification of the rite. The infiltration of the reformed elements of Psalter's culture into Polish churches was described in the form of metric psalms printed individually and in small collections, and then incorporated into cantionals, usually issued together with catechisms. Two sixteenth-century Polish metric Psalters preceding the edition of the *Psalms of David* were also discussed: the Psalter of Lubelczyk and the *Psalter of David* Kochanowski.

The fifth chapter begins with a presentation of the figure of Maciej Rybiński, the author of the *Psalms of David*. His biography and achievements were shown in the context of the history of the Rybiński family and the history of the Czech Unity of the Brethren in Wielkopolska. Subsequently, the history of creating of the *Psalms of David* in the context of the process of calvinization of the Greater Poland Unity is presented. The literary values of the *Psalms of David* and their dependence on the *Psalter of David* by Jan Kochanowski were discussed. The last part of the chapter contains the theological analysis of the Rybiński Psalter.

The sixth chapter attempts to create a full bibliography of the editions of the *Psalms of David*, taking their diversity into account. The process of reception of the Psalter in the Reformed Churches of the Republic of Poland was described. The texts published in one volume with the Rybiński Psalter and accompanying texts, such as preface and dedications, were discussed. The

presence of Rybiński's psalms in the 17th-century Evangelical cantionals and their translation into Lithuanian and Turkish languages were also taken into account.

***Psalmy Dawidowe* Macieja Rybińskiego
w kontekście kalwińskiej kultury Psalterza
i jej recepcji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów**

Streszczenie

Kalwińska kultura Psalterza to ukształtowany w drugiej połowie XVI w. typ duchowości charakterystycznej dla Kościołów reformowanych obejmującej muzykę kościelną (śpiew zgromadzenia), publiczną (liturgiczną) i prywatną pobożność, a także ich wpływ na wszystkie aspekty życia jednostki i wspólnoty. Niniejsza praca opisuje fenomen kalwińskiej kultury Psalterza i jej recepcję w języku polskim na obszarze Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, a także rolę jaką w tym procesie odegrały *Psalmy Dawidowe* Macieja Rybińskiego.

Duchowość Psalterza nie jest wyłącznie kalwińskim fenomenem. Jej różne odmiany odnajdujemy w judaizmie, Kościele pierwszych wieków, wschodnim i zachodnim monastycyzmie, a także w dysydenckich ruchach religijnych późnego średniowiecza. Nie ulega jednak wątpliwości, że kalwinizm wyznaczył w tej dziedzinie zupełnie nowe standardy i nadał opartej na Psalterzu duchowości całkowicie nową postać.

Jan Kalwin zbudował solidną teologiczną konstrukcję, na której wspiera się kalwińska kultura Psalterza. Z reformacyjnej zasady *Sola scriptura* genewski reformator wywiódł przekonanie o szczególnej roli psalmów i innych pochodzących z Pisma Świętego pieśni w uwielbieniu Boga. Kalwińska formuła śpiewu kościelnego, jednogłosowego, pozbawionego akompaniamentu, ograniczonego do psalmów i innych tekstów biblijnych, miała podkreślać prymat Słowa nad muzyką i treści nad formą.

Popularyzacja wernakularnych Psalterzy metrycznych przez Kalwina i jego naśladowców spowodowała, że teksty psalmów stały się łatwiejsze niż kiedykolwiek do zapamiętania i śpiewania z pamięci. Nigdy dotąd w historii Kościoła, w żadnej społeczności, znajomość psalmów wśród ludzi świeckich nie była tak powszechna i dogłębna, jak w szesnasto- i siedemnastowiecznych Kościołach reformowanych. Charakterystyczne dla kalwinizmu dążenie do uświęcenia codzienności spowodowało, że psalmy towarzyszyły ewangelikom reformowanym nie tylko w kościele, ale również w domu i w pracy, w trakcie wykonywania codziennych zajęć.

Popularyzacja podręcznych wydań Psałterza uczyniła zeń drugą, obok Biblii, książkę obecną w każdym ewangelicko-reformowanym domu. Praktyka współoprawiania z Psałterzem katechizmów, zbiorów modlitw i rozważań, a także innych tekstów pobożnościowych przyczyniła się, niejako przy okazji, do ich popularyzacji i wzrostu poziomu wiedzy i kultury religijnej ewangelików reformowanych. Psałterz stał się dla ewangelików reformowanych tym, czym kancjonał dla luteranów.

Genewskie melodie psalmów stały się wyznacznikiem stylu muzycznego i surowej estetyki reformowanego nabożeństwa, a zarazem znakiem wspólnoty łączącej ewangelików reformowanych całej Europy. Śpiewane „jednym głosem” psalmy pozwalały ludziom mówiącym różnymi językami poczuć się częścią ponadnarodowej wspólnoty. Nasycenie psalmami wszelkich form i przejawów kalwińskiej pobożności uczyniło Psałterz istotnym elementem formacji duchowej i intelektualnej ewangelików reformowanych, nieodłącznym towarzyszem ich życiowej wędrówki. Psalmy kształtowały zbiorową wyobraźnię reformowanych wspólnot, przenikały do języka kultury, sztuki, a nawet polityki.

Recepcja kalwińskiej kultury Psałterza w Rzeczypospolitej nie polegała na prostym przyjmowaniu genewskich wzorców. Na przebieg i rezultaty tego procesu znaczący wpływ miała specyfika polskiej reformacji i jej odmienności w stosunku do Europy Zachodniej. Ewangelicy reformowani w Rzeczypospolitej nigdy nie przyjęli surowych genewskich reguł w zakresie muzyki kościelnej. Znacznie silniejsze niż na Zachodzie tendencje unijne owocowały mocniejszym przenikaniem wpływów luterzańskich do Kościołów reformowanych, w których ukształtował się eklektyczny model kultury duchowej łączący husycko-luterzańską kulturę kancjonału z kalwińską kulturą Psałterza.

Pierwszym etapem recepcji kalwińskiej kultury Psałterza w Rzeczypospolitej było pojawienie się ulotnych druków zawierających pojedyncze lub połączone w niewielkie kolekcje psalmy metryczne różnych autorów. W dalszej kolejności psalmy te przedrukowywano w szesnastowiecznych reformowanych kancjonałach wydawanych wraz z katechizmami. W kolejnych edycjach tychże kancjonałów, wraz z rosnącymi wpływami kalwinizmu, przybywało psalmów metrycznych i coraz częściej bywały one opatrywane genewskimi melodiami.

Pierwszy kompletny kalwiński Psałterz w języku polskim opatrzony zapisem nutowym zawdzięczamy Jakubowi Lubelczykowi (1558). Nie był on dostosowany do genewskich melodii, a nieporęczny format jedyne wydanie sprawił, że nie stał się on śpiewnikiem polskiego Kościoła reformowanego. Niektóre psalmy Lubelczyka były jednak przedrukowywane w kancjonałach, zarówno reformowanych, jak i luterzańskich.

Inspirowany kalwińskimi wzorcami *Psalterz Dawidów* Kochanowskiego trafił do repertuaru kościelnego polskich ewangelików głównie za sprawą przedruków w kancjonałach. Psalmi Kochanowskiego weszły do zasobu artomiuszowego, który stał się wspólnym dziedzictwem polskich ewangelików, niezależnie od konfesji.

Fundamentalne znaczenie dla recepcji kalwińskiej kultury *Psalterza* w Rzeczypospolitej miały jednak wydane po raz pierwszy w roku 1605 *Psalmi Dawidowe* Macieja Rybińskiego. Będąc polską wersją *Psalterza geneńskiego*, w sposób symboliczny podkreślały więź łączącą polskich ewangelików reformowanych z ich współwyznawcami w innych krajach Europy i świata. Dzięki *Psalmom Dawidowym* Kościoły ewangeliczne Rzeczypospolitej dołączyły do śpiewającego jednym głosem różnojęzycznego chóru.

Wielokrotnie wydawane w poręcznych formatach *Psalmi Dawidowe* trafiły pod strzechy. Dzięki geneńskim melodiom zyskały w Kościołach reformowanych pierwszeństwo nawet przed niezwykle popularnymi psalmami Kochanowskiego. Rybińskiego drukowano w reformowanych kancjonałach w całości, a Kochanowskiego – tylko we fragmentach.

Psalmi Dawidowe były też kamieniem milowym w procesie kalwinizacji Jednoty czesko-braterskiej w Rzeczypospolitej. Przyjmując stopniowo kalwińskie katechizmy i wyznania wiary, a także prezbiteriański model zarządzania Kościołem, potomkowie husytów stali się z czasem ewangelikami reformowanymi, nie porzucając swojej własnej tradycji. Śpiewanie geneńskich psalmów nadało procesowi kalwinizacji Jednoty wymiar bardzo praktyczny, namacalny i odczuwalny dla każdego uczestnika czesko-braterskich nabożeństw. Tak jak dla prostych ludzi ważniejszym od tekstów teologicznych nośnikiem luteranizmu były pisane przez Lutra i jego naśladowców hymny, tak dla szeregowych członków czesko-braterskich zborów śpiewane w każdą niedzielę psalmy były bardziej odczuwalnym elementem ich kalwińskiej tożsamości niż przyjmowane na synodach doktrynalne deklaracje.

Przyjęte z czasem we wszystkich prowincjach Rzeczypospolitej *Psalmi Dawidowe* przyczyniły się do unifikacji obrządku ewangelicko-reformowanego na jej obszarze. Były integralną częścią wspólnego kancjonału wszystkich Kościołów reformowanych Rzeczypospolitej od jego pierwszego wydania z roku 1636, aż do ostatniego, które ukazało się w 1782 r.

Niniejsza praca ma charakter historyczno-teologiczny i w znacznej mierze opiera się na analizie tekstów źródłowych - *Psalmów Dawidowych*, innych psalmów i pieśni, oraz tekstów o charakterze doktrynalnym, liturgicznych i pobożnościowym. Struktura pracy podporządkowana jest głównemu celowi badawczemu, czyli odpowiedzi na pytanie o przebieg procesu recepcji

kalwińskiej kultury Psałterza w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i rolę jaką odegrały w nim Psalmi Dawidowe Macieja Rybińskiego.

Rozdział pierwszy ma charakter historycznego wprowadzenia przybliżającego obecność psalmów w Nowym Testamencie, a także w liturgii i duchowości Kościoła do czasów reformacji. Jego celem jest prezentacja historyczno-teologicznego dziedzictwa stanowiącego podłoże kalwińskiej kultury Psałterza.

Rozdział drugi poświęcony jest teologicznym fundamentom kalwińskiej kultury Psałterza: zasadzie *Sola scriptura* i jej implikacjom w dziedzinie liturgii i pobożności. Istotnym elementem tej części pracy jest prezentacja trzech znacząco odmiennych stanowisk, jakie odnośnie do muzyki kościelnej i śpiewu podczas nabożeństwa zajmowali trzej najbardziej rozpoznawalni i wpływowi reformatorzy: Luter, Zwingli i Kalwin.

Trzeci rozdział pracy opisuje kształtowanie się i rozwój kalwińskiej kultury Psałterza. Punkt wyjścia dla dalszych rozważań stanowi reformacyjna refleksja nad rolą psalmów w liturgii i pobożności. W dalszej kolejności omówiono dzieje sporu o śpiewanie psalmów w kościele, który był jednym z powodów opuszczenia Genewy przez Kalwina w 1538 r., i narodziny kongregacyjnego śpiewu psalmów w Strasburgu. Centralnym punktem tej części pracy jest historia *Psałterza genewskiego* i jego różnojęzycznych wersji.

Rozdział czwarty poświęcony jest początkom kalwińskiej kultury Psałterza w Rzeczypospolitej z uwzględnieniem specyfiki polskiej reformacji. Z uwagi na to, że reformacja w Rzeczypospolitej przebiegała w sposób znacząco odmienny niż w innych krajach Europy, konieczne okazało się zbadanie, na ile specyfika polskiej reformacji, a w szczególności polskiego ewangelicyzmu reformowanego, miała wpływ na proces recepcji kalwińskiej kultury Psałterza. Do jakiego stopnia przyjmowano zachodnioeuropejskie wzorce, a w jakim zakresie kultura duchowa polskiego ewangelicyzmu reformowanego nosiła znamiona oryginalności. Omówiono różnorodność ustrojową i liturgiczną trzech Kościołów reformowanych działających w Małopolsce, Wielkopolsce i na Litwie, a także proces ich zbliżania się do siebie i unifikacji obrządku. Opisano przenikanie do polskich zborów reformowanych elementów kultury Psałterza w postaci psalmów metrycznych drukowanych pojedynczo i w niewielkich zbiorach, a następnie włączanych do kancjonałów, zwykle wydawanych razem z katechizmami. Omówiono również dwa szesnastowieczne polskie Psałterze metryczne poprzedzające wydanie *Psalmów Dawidowych: Psałterz Lubelczyka i Psałterz Dawidów Kochanowskiego*.

Rozdział piąty rozpoczyna się prezentacją sylwetki Macieja Rybińskiego, autora *Psalmów Dawidowych*. Jego życiorys i dorobek ukazano w kontekście historii rodziny Rybińskich i dziejów

Jednoty czeskobraterskiej w Wielkopolsce. W dalszej kolejności przedstawiono historię powstania Psalmów Dawidowych w kontekście procesu kalwinizacji wielkopolskiej Jednoty. Omówiono walory literackie *Psalmów Dawidowych* i ich zależność od *Psałterza Dawidowego* Jana Kochanowskiego. W ostatniej części rozdziału znajduje się analiza teologiczna Psałterza Rybińskiego.

W rozdziale szóstym podjęto próbę stworzenia pełnej bibliografii wydań Psalmów Dawidowych z uwzględnieniem ich różnorodności. Opisano proces recepcji Psałterza w Kościołach reformowanych Rzeczypospolitej. Omówiono teksty wydawane w jednym tomie z Psałterzem Rybińskiego i teksty towarzyszące, takie jak przedmowy i dedykacje. Uwzględniono także obecność psalmów Rybińskiego w XVII-wiecznych kancjonałach ewangelickich i ich tłumaczenia na języki litewski i turecki.